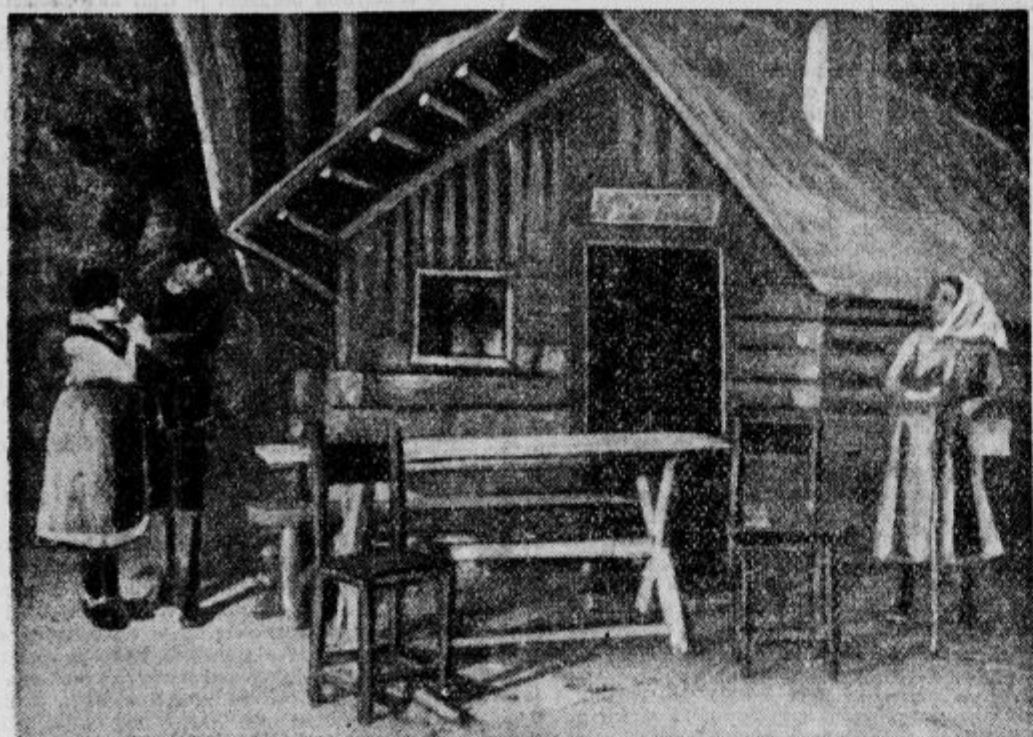

KULTURA

Življenje in njegova podoba

F. S. Finžgar: Razvalina življenja. (Nar. gled. v Ljubljani.)

Joža Vombergar o naši dramski tvornosti

Vprašanje naše dramske tvornosti je brez dvoma ena zelo važnih zadev slovenske kulture. Z njim v zvezi pa je še polno stvari in odnosov, katerih popolno sliko bo dalo šele več mišljenj in ugotovitev.

Ce nanese v družbi pogovor na dramo, ljudsko igro, bodisi domačo ali tujo, na ljudske odrede itd., lahko govoriš svobodno ure in ure, če te pa obišče urednik kulturne rubrike in ti zastavlja vprašanja, na katera je treba takoj odgovoriti, si v nemajhnih zadregah. Beseda, zapisana za javnost, zahteva pač temeljitejšo tehtnico in preudarka, kot pa beseda v pogovoru. Potolži te, da je končno tudi časopis nekakšno sredstvo širšega družabnega razgovora in če je tako, potem naj tudi te besede veljajo kot kramljanje, v katerem naj o stavljenih vprašanjih izrečem svoje skromno mnenje.

Naša domača dramska literatura je prav za prav še v pričetku. Bila je do zadnjih časov silno revna in je bila večinoma namenjena le ljudskim odrom. Prava odrska dela je začel ustvarjati šele Cankar. Zadnja leta so v tem pogledu mnogo bolj razveseljujoča, pojavljajo se novi tvorci, ki obetajo naši domači drami lepši razvoj, kot je bil doslej. Prav zadnja leta smo bili pričr nekaterim dobrim dramskim prvencem mladih pisateljev. Joka Zigon, Bratko Kreft, Ivo Brnčič so brez dvoma pisatelji, ki so pokazali mnogo talenta in spretnosti v dramski umetnosti in od katerih smemo upravičeno pričakovati še lepe uspehe.

Da smo v dramski tvornosti še tako zaostali, je mnogo vzrokov, ki so deloma v nas samih, deloma pa tudi izven nas. Slovenci smo izraziti liriki — lirika in drama pa sta v svojem bistvu malo sorodni. Mi smo narod pesmi, ne pa narod dejanj. To potezo vidimo že na prvi pogled tudi v Cankarjevih dramah. Zato se morda Slovenci ne bomo nikoli ponašali s takšno dramo, kot se morejo ponašati nekateri drugi narodi, predvsem Angleži, Francozi in Rusi. Kljub temu pa bi pesimizem ne bil na mestu, saj prav dramska tvornost zadnjih let kaže, da se tudi naša drama polagoma dviga in prihaja na svoje pravo mesto. So pa še drugi vzroki, ki niso v naravi našega pisatelja. Predvsem so tu razmere, v katerih živi naš dramski tvorec. Dramatiki potrebuje širokega razgleda po svetu in študija tuje drame. A kako naj to doseže? Samo študij iz knjig še daleč ne zadostuje. A vsi naši pisatelji žive v razmerah, v katerih komaj sami dihaajo in se bore za svoj goli življenjski obstoj. V tem oziru skoraj ni izjeme in je danes še slabše kot pri generaciji pred nami. Vsak naš pisatelj se duši v svojih ozkih razmerah, se otepa z najosnovnejšimi življenjskimi pogoji, piše za honorar in redko pride od tega, da bi se mogel svobodno posvetiti temu, kar mu narekuje srce. Poleg tega prihajajo nanj z zahtevami, ki ga utesnjujejo v ozke meje ustvarjanja. Treba je pisati za tak in tak namen, v takem in takem smislu, v gotovem stilu itd. Da v takih razmerah ni mogoče kak polet, je razumljivo. Pa tudi honorarji za literarna dela so tako malenkostni, da si z njimi ni mogoče nikamor pomoči.

Mnogo je krivo tudi nerazumevanje javnosti. Vrednost literarnega dela se ceni mnogo nižje kot n. pr. športno udeleževanje. Če dobivajo športniki nagrado za svoje delo in uspehe, je to nekaj povsem razumljivega — komu pride na misel, da bi razpisoval kak literarne nagrade, kot jih razpisujejo za razne športne tekme? Navaden žogobrcar, ki doseže večje uspehe pri kakih tekmah, je cenjen skoraj kot narodni junak — za uspehe duhovnega dela se danes nihče ne briga!

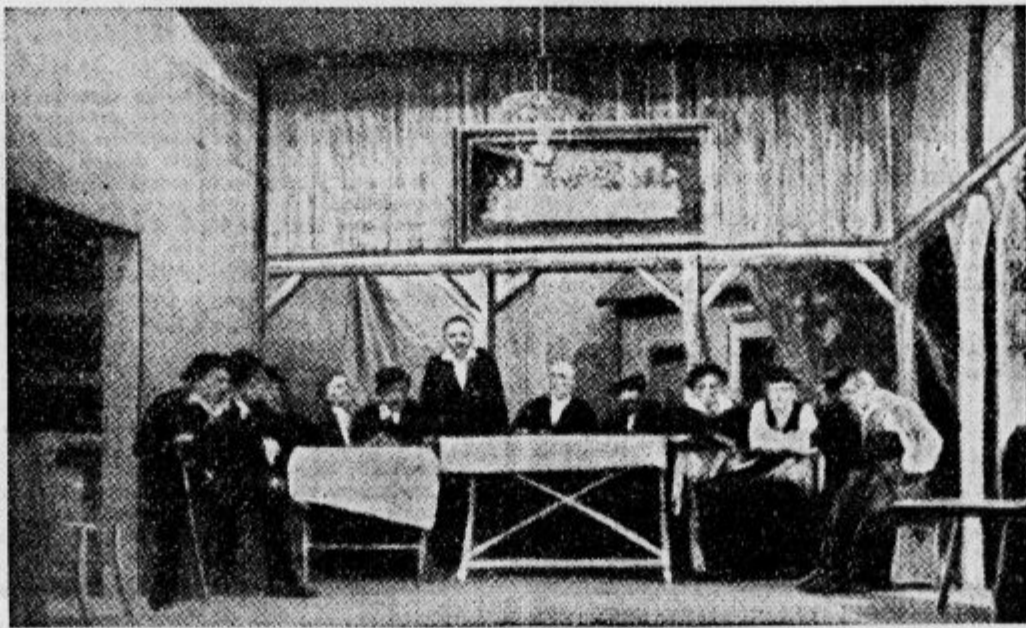
V nekaterih severnih državah, kjer se tudi žišla in goji šport, pa duhovni delavci ni tako pozabljeni. So države, kjer se redno razpisujejo literarne nagrade in to celo v letnih proračunih. Enako tekmujejo med seboj mesta in razpisujejo literarne nagrade, a ne po en ali dva tisoč, temveč po dvajset, petdeset, sto tisoč. Nič čudnega, če je tudi literarna umetnost pri severnjakih na tolikšni višini, kajti tudi za literata velja osnovno pravilo: primum vivere...

Nadaljnji vzrok je tudi v čudnem našem gledanju oziroma ocenjevanju domačih del, tako pri naši javnosti kakor kritiki. Domače delo se vedno meri z najostrejšimi merili, pri tujih delih pa vpliva že čar tujine. Koliko tujih del gre preko naših odrov, ki doživljajo pri nas lep sprejem, pa so v primeri z marsikakimi domačimi deli precej slabša in bi doživela brez dvoma slabši sprejem, če bi bila domača. Pa saj isto doživljamo tudi pri drugi domači literaturi in naravnost žalostno je, da naše knjižne založbe zasipajo naš književni trg s prevodi, domača dela pa skoraj ne najdejo

založnika. A o tem vprašanju se je že mnogo pisalo in se bo gotovo še — bržkone brez uspeha.

O naši kritiki rajši ne govorim, ker bi bržkone dregnil v sršenovo gnezdo. Omenim naj le žalostno dejstvo, da se vedno čedeče oglašajo »kritiki«, ki katoliškim literatom sploh ne priznavajo pravice in sposobnosti za umetnost. Če ne pišeš v smislu njihove politične ideologije, sploh nisi pisatelj, »mlatiš le prazno slamco«. Tako priznavajo le odrska dela, ki so pisana v smislu njihove miselnosti in politične tendence in — tu umaknejo svoje ostro merilo in prezrejo »začetniške hibec«. Nekateri naši odri postajajo na ta način čedalje bolj »politična gledališča« in mi se tega morda niti prav ne zavedamo. Organizirajo za take predstave celo občinstvo, ki ploska in se smeje na komando. Sam sem bil nekoč pri predstavi, kjer me je sosed (gotovo misleč, da spada v njegov krog) dregnil in opomnil, naj vendar ploskam, kadar ploskajo drugi. Zdi se, da se mnoga takšna dela po nekem določnem načrtu vsiljujejo na naše odre. To je žalosten pojav in bo naši dramski tvornosti gotovo več škodoval kot pa koristil. Saj so to dela, ki le na videz nosijo značaj naše domačnosti, so pa povsem nasprotna miselnosti in čustvovanju našega ljudstva. Slovenski pisatelj bo moral prislunhati duši svojega naroda in zajemati iz njegovega življenja, tvorit iz njegove zgodovine, mitosa in njegove sodobne bolečine. Tako so delali Cankar, Finžgar in drugi, tako delajo pisatelji drugod. Veter, ki točasno veje iz gotovih političnih, našemu ljudstvu tujih smeri, bo pustil v naši literaturi le mimobežne sledove, ki bodo značilni kot odraz dobe, naše narodne duše pa ne bodo prikazali.

Ljudski oder. To vprašanje je pri nas ozko povezano z našo dramsko tvornostjo, saj je večina

Joža Vombergar: Voda. (Nar. gled. v Mariboru.)

naših dramskih del namenjenih pretežno ljudskim odrom. Naši številni odri so naša posebna značilnost in mogli bi skoraj reči, da smo izrazit igralški narod, saj igra že vsaka vas. Novo poslanstvo na naših odrih je pričel prof. Kuret s svojim »Ljudskim odrom«, ki pospešuje predvsem duhovno igro. Do neke mere je to prizadevanje k poglobitvi našega igranja toplo pozdraviti, saj bo prineslo odrom dokaj koristni, duhovne poglobitve, odpravilo z njih plehke igre brez duha in krvi. Vendar bo moral dati prostor tudi dobri delom, ki so podoba pravega življenja, kajti iz izkušnje vem, da taka dela mnogo globlje in neposredno vplivajo na ljudsko dušo, kot pa igre, ki imajo izrazit pridigarški značaj. Uverjen sem, da bo tudi »Ljudski oder« našel svojo zlato sredino in pospeševal dela, ki bodo odraz našega domačega življenja in bolečine. To je tudi v svojem programu napovedal. Prav pa je, da se ob važnejših godovih poglobljajo odri v skrivnosti velikih dni.

Potrebno bi bilo reči še besedo o dramatizaciji raznih povesti, ki se je razpasla po naših odrih. Dramatizirajo vse mogoče povesti, ki so med ljudstvom poznane in ki naj torej vabijo že s svojim naslovom. In tu misli, da sme vsakdo že dramatizirati in potem svoje delo širiti po odrih. Koliko se je zadnja leta v tem grešilo po naših odrih! Ne le, da taki dramatizatorji delajo silo povestim, koliko bolj s svojo nespretnostjo v jeziku in gradnji, pa tudi v izbiri del, škodujejo okusu odrov in občinstvu. In občinstvo prihaja k predstavam, ker ga mika že naslov znane povesti, potem pa razočarano zapušča dvorano, ker ni videlo tega,

kar je bralo v povesti! Še film, ki ima pač širše možnosti za pravo upodabljanje povesti, nas skoraj vedno razočara. Če bi bil pisatelj smatral, da je za dotično delo prikladnejša dramska oblika, bi bil brez dvoma izbral to obliko in ne povesti. Nesmisel je torej delati silo povestim in romanom in jih okrnjene postavljati na oder. Za primer viška takega nesmisla naj povem, da so neke dramatizirali in vpriporili celo naš najlepši roman, Finžgarjev »Po svobodnim soncem!« (Izjema pa velja, kjer gre za dela, ki so sama že pisana skoraj kot drama in kjer se loti dramatizacije veš dramatizator!)

O sebi govoriti je težko. S svojimi prvimi deli sem dosegel precej uspeha, vsaj glede sprejema na naših odrih. »Voda« je bila igrana na več kot 600 odrih, igrali so jo tudi slovenski odri v tujini. Prevedna je bila na slovaški in češki jezik in tam tudi igrana. Enak uspeh je bil z »Vrnitvijoc«. »Voda« in »Zlato teles« sta bili vpriporjeni tudi v Narodnem gledališču.

O načrtih rajši ne govorim. Imam dokaj lepih načrtov, nekaj tudi iz naše narodne preteklosti, a kdaj jih bom uresničil, ne vem. Nekaj jih imam že v konceptu. Duši me čas. Če človek po sedmih, osmih urah službe pride domov, težko še prime za pero, pa tudi tedaj je časa le nekaj pičilih uric. Precej časa posvečam študiju in čitanju. Poleg vsega me oblegajo še odri s prošnjami za nasvete, celo za pomoč v režiji. Največ pa povprašujejo po novih igranjih. Manjka novih, naših, domačih iger! Kako rad bi jim človek ustregel, a niti sam ne zmore kaj. Da, ko bi bilo več časa. Pa je že takó, da imajo časa na pretek tisti, ki ga lahko zapravljajo, kdor pa bi ga mogel koristneje obrniti, pa mora skrbeti najprej za svoj kruh — in še za tega je včasih težko... So ljudje, ki menijo, da literat lahko živi od zraka in svojih idej!

Najsrečnejši sem takrat, ko se morem umakniti v svoj svet, k svojemu delu. Takrat doživljam drugo, vse lepše življenje, odmaknjeno tegobam tega sveta. A o tem je govoril nekoliko pred menoj že moj prijatelj Magajna, ki je znal to lepše povedati, kot le on zna, zato ga ne bom kvaril.

Mit Gorjancev

Gorjanci so čudovita gora, ki ni odkrila vseh svojih skrivnosti nikomur, ne tuju ne domačinu.

Trdina.

Zimski večeri so bili od nekdaj ona zanimiva šola, v kateri so sprejemali otroci in vnuki od starih dediščino ljudske pravljice, ki se je prav v tej šoli oblikovala po zakonih preproste duše od realnosti v bajnost. Zdi se, da je vojna to šolo razkropila. Mladina je videla daljni svet in izgubila smisel za dedovo bajko. Stari svet ostaja v zapeku sam in z njim umira preteklost, umira pa tudi domača bajka, od katere je doslej tiskarski stroj rešil le neznan del. Od starcev, ki so že legali v grob, sem še slišal pripovedovanja, ki niso potomcem skoro nič več v spominu in ki bodo kmalu čisto pozabljena. Take usode pozabljenja bi hotel rešiti posebno zanimivo pravljico iz Gorjancev, okoli katere se je pa nabralo po prizadevanju rajnega Kušljana nekaj zanimivega kritičnega gradiva.

Dobre pol ure nad Mihovim v Gorjancih je imel pri »Zidanem gabru« v davni preteklosti svoj gradšč mogočni Pendir, ki je gospodoval temu kraju in okolici. Zelo je bil bogat in v svojem gradu je imel velike zaklade. Bil je pravi vladar Gorjancev in gospodar nad življenjem in smrtjo gorjanskih prebivalcev. Nepoboljšljive grešnike je obsojal celo na smrt, njegovi biriči pa so jih obe-

peči: Zdejav, zdejav, bom močil! Ljudje so se po živili z zdevanjem sena v kopice, pa so zamudili najlepše vreme za sušenje. Zopet so začuli: Raztresaj, raztresaj, bom sušil! Komaj so pa seno raztrosili, že se je ulila ploha in prinesla senu mnogo kvara.

Nejevoljni so postali ljudje in pritožili so se v farovžu pri gospodu. Da naj jim prežene križega vražjega svetlovalca iz Hude peči, so ga naprosili. Rad jim je ustregel, pa se je grdo ušel. Škrat je gospodu očital vse njegove skrivne grehe kar vpričo ljudi. Brez moči je bil gospod in škrat je ostal v svojem brlogu. Ljudje pa niso dali miru. Trdina pripoveduje, da so iskali Podgorci pomoči zoper škrate daleč po svetu: Pri nekem pobožnem župniku v Celju; pri čudodelnem »gospodu« s Primskevega, ki je takrat v Crmošnjicah duše pasel in ki je priporočil Podgorcem zoper škrate samo nekaj pameti, in celo k »sodražki« deklic — so hoteli, o kateri so suharobniki svoj čas — kakor pomnijo še danes mnogi — širili govorico; da je vzadnjč jedla žgance, potem pa mnogo let, menda do svoje smrti, ničesar več. Pa so našli končno mladega gospoda, ki je bil škratu kos in ga ugnal v kozji rog. Škrat se je spobehtka upiral: »Kako me moreš preganjati, ko sam nimaš čiste vesti. Tat si.« Gospod se je začudil temu očitku. Nič mu ni težilo vesti. Tedaj ga je škrat spomnil: »Ko si bil še majhen, si materi jajce ukradel.« Nič ni pomagalo škratu to otepanje, zakaj gospod ga je nadmodril, rekoč: »Kako me moreš imenovati tatu? Res je, da sem vzel materi jajce; ampak je bilo jajce materino, pa tudi jaz sem bil materin. Če sem torej vzel, nisem kradel.«

Tedaj je sprevredel škrat, da mu v Hudi peči ni več obstanka. Nastal je silen vihar, v katerem se je selil iz Gorjancev daleč tja na Hrvaško.

V Kušljanovih zapiskih sem pa našel še neko pripovedovanje Javorskega Jerine, ki je učkal visoko starost, pa je že mnogo let v grobu. Takole je zapisal Kušljan Jerinovo pripovedovanje:

»Ded mi je pripovedoval, da je nastal neke jeseni, ko je bil on še mlad in so prebivali v Pletirjah še menihi (Pleterjah so bile opuščene za časa Jožefa II.) nenadoma hud vihar. Posebno na Gorjancih je naredil mnogo škode. Koder je divjal, je izruval vse drevje s koreninami vred. Takrat se je selil iz Hude peči škrat nekam tja k Sotli, kjer se je naselil v vodi. Koder je pa takrat divjal, se še danes pravi »Na polomcu«.

Toda mnogo bolj zanimiva je pravljica o bogatem in mogočnem Pendorju, ki je baje stanoval nekoč pri Zidanem gabru. Zanimiva namreč zato, ker je v zvezi z njo dognal Kušljan nekaj zanimivih okoliščin, kar je popisal v drobem zvezčiču, ki je bil namenjen prvotno na prošnjo kustosa Müllnerja ljubljanskega muzeju, pa je obelzjal pozneje dokaj nedozorel v Kušljanovi miznici.

Kušljan je slutil, da je v krajevnih imenih: Vratolom, Grobišče, Na gavgah..., ki se nizajo okoli Zidanega gabra, neka povezanost in da je treba v teh imenih videti obenem spomin na določeno »Pendirjevega vladanja«. Če ta domneva drži, potem je bilo že vnaprej pričakovati, da je bila naselbina pri Zidanem gabru in njegovi okolici že slovanska in torej razmeroma pozna. Zakaž, če je kje novo ljudstvo izrinilo staro, je ugasnil pri taki naselitvi tudi spomin na prejšnje dobe, kar je razumljivo. Seveda je niso pri priselitvi prvotni naselenci s priseljenci pomešali in vzdržali v njih kontinuiteto tradicije.

Danes je še videti pri Zidanem gabru zidovje, ki ni nič več nad meter visoko in v svojih izmerah seveda ne spominja na grad v današnjem smislu. Vse je pa močno zaraslo z drevmi in grmovjem in komaj še dostopno. Poleg zidovja je opaziti nasipe na obeh straneh, od katerih ni narava sama zavarovala Zidanega gabra z nepristopno strmino. O raziskovanju tega kraja, ki naj bi bil nekoč dom mogočnega Pendorja, sem našel v Kušljanovih zapiskih zanimive podatke. Res da ni imel Kušljan pri presojanju takih stvari vedno dovolj prepotrebne kritičnosti, čemur se pa ni čuditi, če pomislimo, da je bil čisto preprost kmet z nekaj leti starinske šole. Imel je pa dokaj fantazije in tudi sreče pri svojem delu. Če je posegel v zemljo, je gotovo nekaj privlekel iz nje. Skoraj bi rekel, da je imel neko intuitivno slutnjo za reči v zemlji skrite. V Gorjancih se je na primer nekoč nenadoma ustavljal, razbrskal nekoliko zemljo in potegnil iz nje krasen galski nož. Nabral si je pa tudi precej strokovnega znanja, saj je dobro obvladal nemščino. Iz okolnosti, da je našel pri Zidanem gabru obzidan grob v neredu in brez vsakršnih predmetov (razen sponje) je sklepal, da je bil enkrat že nasilno odprt in po vsej priliki izropan, kar bi spominjalo na pravljico o Pendorju. To naj bi potrjevalo tudi oglje med zidovjem in ime Vratolom.

Huda peč je v sredi kakih deset metrov ali morda še višje visoke navpične stene in je zato nedostopna. V skalni steni je opaziti le razmeroma majhno luknjo. Kušljan je hotel razvozlati tudi uganko Hude peči in je zato obljubil nagrado onemu, ki bi se upal priti v votlino. O tem sem našel tole zapisano:

»Pred kakimi petnajstimi leti sta se opogumila dva mladeniča ter jama preiskala. Vzela sta dolgo vrv ter jo pritrtila nad votlino na neko drevo. Nato se je eden od njiju spustil po vrvi ob steni do votline. Jama, v kateri je prostora za štiri osebe, je nekoliko preiskal, pa ni našel o zakladu nikakega sledu. Sam sem govoril z njim in mi je povedal, da je votlina okajana, po tleh pa oglje, kosti in črepinje.«

To poročilo se mi je zdelo nekoliko sumljivo in ker sem si želel tudi sam ogledati »Pendirjevo« zakladnico, ker bi utegnili biti kako prastaro človeško zavetišče, sem se pri neki priliki spustil po vrvi poti, kakor poroča o njej Kušljan, do jame. Izkazalo se je pa, da o kaki votlini vobče ni govora, ker je vhod samo nakazan. Ker je povsod živa skala, o čemer sem se prepričal z orodjem, tudi ni verjetno, da se je jama posula. Menda sta hotela ona »pogumna« mladeniča le na lahek način priti do nezalužene nagrade.

Razlago o nastanku imena Pendorjevka je povzel po Kušljanovih zapiskih v svoji Zgodovini šentjernejske fare tudi župnik g. Lesjak. Pravi njegov izvor pa mi je povedal g. prof. I. Koštal. Ime prihaja od starega in že pozabljene glagola pondirati, ki pomeni ponirati ali presihati. Koren besede da je ohranjen še v imenu vodnega pondirka ali ponirka. V Pendorjevki da mora biti najbrž kaka voda, ki po načinu kraških vod ponia ali po starem »pondirac«. To bo gotovo držalo, ker je v Pendorjevki, ali kakor piše Trdina še pravilneje Pendorjevka, res studenec, ki ima to čudno lastnost, da spušča vodo v presledkih, kakor da bi jo iztakal iz velike steklenice z ozkim grlom. Posebno ob suši je opaziti jasno, kako vsakih pet minut za nekaj minut zadržijo vodo in jo potem zopet močneje požene. Narod mu je zato zdel ime Minutinki. Najti ga je pa tam, kjer je dolgo živel star ogljar, ki ga je baje škrat zadrževal, pa ljudje še danes reko »Pri ogljarju«.

Iz Kušljanovih dognanj bi se dalo morda sklepati, da je bajka o Pendorju spomin na najstarejšo dobo Slovencev. Če je v tem kaj resnice, se prvi Slovenci niso naselili ob ravnih bregovih Krke, ampak visoko v Gorjancih, čemur se pa ni čuditi, če pomislimo na takratne nemirne čase.